SAKRALNI SPOMENICI BJELOVARSKOG PODRUČJA

Stjepan KOŽUL

Sakralna se umjetnost na širem bjelovarskom području općenito bolje očuvala od svjetovne,(1) koja ima samo ostatke ruševina (Čazma, Dubrava, Garić, Jelengrad, Košutgrad i slično). Usprkos različitim nedaćama i promjenama uslijed ratova, potresa, pop-

---

1) Bjelovarsko je područje odredena topografska cjelina između Bilogore i Moslavačke gore, rijeke Glogovnice i Ilove. (Bilogora je sastavljena od niza neogenih niskih brežuljaka koji se protežu na daljini od 80 km u smjeru SZ – JI. Na zapadu joj čine granicu Lepavinski prijevoj (188 m) te riječica Koprivnica i Glogovnica, a na istoku Đulaveski prijevoj – nekoć Đulaves, danas Miokovićevo – visok 270 m, te Breznica i Ilova. Najviši vrh je Rijeka (307 m). Vode jugozapadnih pristranaka sabire uglavnom Česma, dok potoci sjeveroistočnih pristranaka utječu u Dravu. Moslavačka gora je niska planina između Ilove, Česme i Lonje. Najviši vrh je 489 m. Kao i Bilogora pokrivena je bjelogoričnom šumom. Na južnim pristrancima gaji se vinova loza, kao i na padinama Bilogore. U prigorju su brojna ležišta nafte – moslavački naftni bazeni. Iz kamenoloma Kamenica dobiva se granit. Glogovnica je pritok rijeke Česme, a Ilova Lonje. Jedna i druga izviru u Bilogori. Glogovnica je zapadna granica ovog područja, a Ilova istočna.
Na crkveno-administrativnom planu ovo je područje podijeljeno u ove dekanate: čazmanski, garešnički, cirkvenski i bjelovarski. Čazmanski i garešnički su sastavni dio čazmanskog arhidakonata, a cirkvenski i bjelovarski pripadaju kalničkom. Ta četiri dekanata imaju 33 crkvene župe.
Sjeverno od rijeke Česme prostire se bilogorski kraj što ga Glogovnica i Bilogora odvajaju od Prigorja i Podravine, a južno od Česme nalazi se Moslavina. Sa sjeverne strane pružaju se izdanci Bilogore prema rijeci Česmi, koja protječe kroz sredinu čitavog ovog područja, a s južne izdanci plodnog moslavačkog podgorja. S jedne i druge strane slijevaju se prema Česmi potoci, te su padine izdanaka, osobito bilogorskih, plodne oranice i livade, koje poljepšavaju ovaj, inače bogat i razigran krajolik. Usprkos centralnog položaja u Hrvatskoj, ovo područje ne spada u etnički najčistije hrvatske krajeve, premda je dobro napučeno, radi prisutnosti pravoslavnih od XVII. i Čeha, Nijemaca i Mađara od XIX. stoljeća. Gustoći naselja odgovara i gustoća sakralnih spomenika na ovom području.

Spomenike ovoga područja opširno su opisivali čazmanski i kalnički arhiđakoni u svojim službenim izvještajima, pred više od dvije stotine godina, dakako na latinskom jeziku. Oni su to obavljali po službenoj dužnosti, kao vizitatori. Prve vizitacije u čazmanskom arhiđakonatu obavio je kanonik Ivan Filipašić po nalogu zagrebačkog biskupa Petra Petretića (1649–1674) godine 1649., 1650., 1654. i 1662. Kanonik Juraj Orehovački obavio je vizitaciju 1668., a kanonik Ivan Babić 1674. g. Iza njega slijedi Stjepan Nedelko po nalogu biskupa Martina Borkovića (1667–1687) sa svojim izvještajem iz 1679. g., kada započinju redoviti izvještaji s područja tog arhiđakonata. Prvih je godina čazmanski arhiđakonat imao župe: Ivanić, Dubrava, Gradec, Čazma; a potom: Draganec, Križ, Štefanje i tako redom. Vidi: KVP (– Kanonske vizitacije, Protokoli br.), 5/V, str. 1–148. Iz toga je očito zapušteno stanje ovog područja nakon Turaka. U kalničkom arhiđakonatu započeo je vizitaciju kanonik Petar Pucz za biskupovanja Martina Brajkovića (1703–1708). On je obilazio župe kao vizitator i kalnički arhiđakon do 1707. g. kada je umro u posjetu kod svoga brata preko rijeke Save, a pokopan je u Zagrebu. Njega valja razlikovati od Stjepana Pucza, koji bijaše župnik

lava, rušenja i adaptacija, spomenici sakralne umjetnosti dobro su zastupljeni na ovom području, ponajviše zahvaljujući praktičnoj uporabi i održavanju od strane svećenika i vjernika.(2) Geografski položaj ovoga kraja, povijesna zbivanja i okolnosti, građevni materijal – osobito upotreba drveta – sve je to utjecalo i bilo razlogom zašto najstariji arhitektonski spomenici na ovom području potječu uglavnom tek iz kasnogotičkog razdoblja. To nije zaseban slučaj samo bjelovarskog kraja, već odraz općeg činjeničnog stanja na prostoru sjeverne Hrvatske. Valjalo bi stoga dobro proučiti i arheološki ispitati Čazmu, Žabno i Novu Raču (osobito činjenice u vezi s obrambenom cilindričnom kulom kraj zvonika u Novoj Rači i gradnjom prvog objekta što su je ondje poduzeli templari 1312.g., nešto prije dokinuća njihova reda). To su lokaliteti koji bi

---

u Bistri, a od 1728. g. kanonik zagrebački. Bio je rektor hrvatskog kolegija u Beču, a potom od 1. 12. 1738. u Bolonji. U Kaptolu je vršio razne odgovorne službe od arhiđakona do Velikog prepozita i priora Vranskog (Auranae). Bio je biskup Beograda i Smedereva (1755–1771) „electus episcopus Belgradensis et Semedriensis". Ivančan navodi da ga je u Beču za biskupa posvetio 12. 5. 1755. nadbiskup Ivan Trautson, te je istodobno postao sufragan zagrebačkog biskupa Thausia. Bio je kraljevski savjetnik i dostojanstvenik Banskog stola. Rezidirao je u Zagrebu. Sagradio je mnoge kurije, a osobito kuriju Velikog prepozita godine 1767. (danas kurija Kaptol br. 7). Umro je u Zagrebu 1771. g. Vidi opširnije: IVANČAN, Lj., Podaci o zagrebačkim kanonicima (rukopis u arhivu SRH u Zagrebu), svezak II, str. 685–686, 763–767.

Inače se o povijesti bjelovarskog kraja pisalo razmjerno malo, uglavnom dosta uopćeno i u okvirima općih povijesnih kretanja na širem području, osim izuzetka monografija nekih župa ili detaljno obrađenih pojedinih pitanja. Ovdje svakako valja istaknuti radove: BUTURAC, J., Povijest rimokatoličke župe Bjelovar, Slavonska Požega, 1970; Isti, Rovišće, 1975; DOČKAL, K., Srednjovjekovna naselja oko Streze, Starine JAZU, knj. 46, Zagreb, 1956, str. 148. i dalje; ĆUK, J., Oko stare i nove Čazme, Hrvatska prošlost, II/1941, str. 95–111; HORVAT, H., Pogled na značenje Čazme i čazmanskog kraja u minulim vjekovima, Vijesti muzealaca i konzervatorskih radnika Hrvatske, XII/1963, Zagreb, 1963, str. 99–109; Ista, O Bjelovaru – gradu ortogonalnog sistema, Buletin odjela VII za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb, 1960, VIII/1, str. 12–21; ŠUSTEK, Lj., Dubrava u povijesti i njena okolina, Zagreb, 1929; ŠUŠNJAK, J., Povijest grada Bjelovara, (rukopis u gradskom muzeju u Bjelovaru); KOŽUL, S., Povijest župe Nevinac, (rukopis radnje za licencijat na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu iz 1973. g.) i drugi.

No, spomenici crkvene umjetnosti, kojih ovdje ima razmjerno mnogo, a koji mogu živo govoriti o prošlosti ovog područja, spominjali su se u posljednjih sto godina tek tu i tamo. Osjeća se nedostatak boljeg poznavanja kulturne baštine na ovom našem povijesno tako značajnom području. To nas je i ponukalo da u svojoj dizertaciji obradimo, na temelju stvarnog stanja na terenu i povijesnih vrela, sve sakralne spomenike na ovom području, kao i one koji danas više ne postoje a spominju se u povijesnim izvorima, zajedno s opisom njihova inventara i promjenama nastalim kroz povijest. Na taj je način temeljito obrađen svaki sakralni spomenik na ovom području, pa i onaj manje povijesne i umjetničke vrijednosti, zajedno s pripadnim inventarom, a iz glavne se karakteristike vidi kojem razdoblju ili kojoj stilskoj skupini sakralnih spomenika pripada. Osvrtom na inventar, kojemu je češće posvećeno i više pažnje, dobiva se pregled raznolikosti ove građe na određenom prostoru. Ovom metodom vidimo razvoj kroz povijest na svakom pojedinom spomeniku kao i razvoj povijesti umjetnosti na području svake prostorne jedinice posebno, kao i na bjelovarskom području kao cjelini. Ovim bismo člankom željeli, na temelju spomenutih istraživanja tog područja, ukazati na pojedine spomenike kao primjere, kako bi se uočila prisutnost raznih stilova na ovom terenu, te tako potaknuti stručnjake za dublju njihovu analizu i komparativni studij.

2) KOŽUL, S., Spomenici crkvene umjetnosti bjelovarskog područja, (rukopis doktorske dizertacije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, 1976, 746 tipkanih stranica); Isti, Spomenici crkvene umjetnosti bjelovarskog područja, Izvadak iz doktorske dizertacije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1977, str. I – XX, 1–73.

na ovom području mogli imati vidljive znakove ranijih stilskih karakteristika, iz razdoblja prije gotike. Inače, svi ostali srednjovjekovni spomenici crkvene umjetnosti na ovom području, koji su se do danas sačuvali možda samo u nekim dijelovima – makar i u ponešto promijenjenom obliku zbog kasnijih pregradnji i dogradnji – po svojim stilskim oznakama pripadaju XV. i početku XVI. stoljeća. U to je vrijeme bilo mnogo sakralnih spomenika na ovom području, što je realno zaključiti iz velikog broja župa.

I.

Najstariji do sada poznati popis župa zagrebačke biskupije načinio je 1334.g. Ivan, arhiđakon gorički. Bio je to vrlo učen i ugledan svećenik, te je u Rimu posredovao u nekim sporovima između biskupa, Kaptola i templara. On je te godine zabilježio 451 župu u zagrebačkoj biskupiji, što je veći broj župa negoli danas. To je donekle i razumljivo, jer je biskupija u to vrijeme imala granice do vododijelnice između rijeke Vrbasa i Une. Arhiđakon Ivan navodi redom župe ovoga kraja u čazmanskom, te preko Česme u kalničkom, komarničkom i guščanskom arhiđakonatu, čija je ovo bila pogranična zona, a tako su župe tog područja naveli i naši ubikatori, među kojima je najzapaženiji dr. Josip Buturac.(3)

S obzirom na današnje stanje, broj župa na ovom području u XIV. stoljeću razmjerno je velik. Danas ih na čitavom bjelovarskom području imamo otprilike onoliko koliko ih je tada bilo samo na ovom našem dijelu čazmanskog arhiđakonata. Stoga je logično zaključiti da je u toj dobro razvijenoj crkvenoj organizaciji zasigurno bila dobro razvijena i sakralna arhitektura. To su, uostalom, zahtijevale i praktične potrebe vjernika.

Danas postojeće župe na ovom području većim se dijelom spominju i 1334.g. u Ivanovu popisu. A crkve? Njihovi titulari, a tako i velik broj sakralnih objekata dopuštaju mogućnost da su one nastale mnogo ranije nego što ih Ivan navodi, ali ne znamo kakve su bile.
Stanje crkvene organizacije kako je opisuje arhidjakon Ivan 1334. isto je na ovom području i 1501.g.(4) U tom razdoblju od 167 godina dogodile su se tek neznatnije promjene na ovom terenu.

Kulturno i vjersko središte ovoga kraja u ono doba bila je danas postojeća Čazma, sa svojim kaptolom, i okolni samostani redovnika, osobito pavlina, franjevaca i dominikanaca. Takav pečat ovome kraju dao je zagrebački biskup Stjepan II. (1227.–1247.), koji je 1232.g. osnovao današnje mjesto Čazmu i u njoj „insignae capitulum

3) BUTURAC, J., Popis župa zagrebačke biskupije od g. 1334., Zbornik zagrebačke biskupije I, Zagreb, 1944. Ili: Posebni otisak iz Zbornika zagrebačke biskupije, Zagreb, 1944; RAČKI, F., Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. g., Starine IV, Zagreb, 1872.

4) RAČKI, F., n. dj., str. 201–229; BUTURAC, J., n. dj., str. 14–28, 32–34, 36–40.

Chasmense" s dvanaest kanonika.(5) Osim toga što je Stjepan II. osnovao zbornu čazmanski kaptol Svetoga Duha, on je osnovao i sagradio mnoge crkve u biskupiji, te se zbog činjenice da je pomagao redovima, osobito pavlinima i dominikancima, smatra začetnikom gotičke graditeljske djelatnosti u našim sjevernim krajevima.(6)

Osnutkom Čazme i kaptola u njoj (od 1232. do 1540.) bjelovarski kraj dobiva, uz Zagreb, svoje drugo crkveno središte, jer su u Čazmi redovito boravili gotovo svi zagrebački biskupi od Stjepana II. do Šimuna Erdedija (1518.–1543.) i odatle upravljali srednjim i istočnim dijelom zagrebačke biskupije, uz pomoć čazmanskih kanonika.(7)

Razvoj Čazme kao novog središta političko–upravnog i vjerskog života, a tako i svega bjelovarskog kraja općenito, omeo je prodor Mongola. Mnogi ondašnji dostojanstvenici, a među njima i biskup Stjepan II. i čazmanski prepozit Hugrin, sklonili su se u Dioklecijanovu palaču u Split.(8)

Kad su se Tatari povukli iz Hrvatske, zagrebački biskup Stjepan II. vraća se u Zagreb iz Splita. Katedralu i znatan dio svoje biskupije našao je oštećene i poharane. Trebalo je pristupiti obnovi objekata, u prvom redu Čazme i okolice kao drugog središta biskupije.

Kao što su redovnički samostani u ovom kraju, poput Streze i Sv. Ane, imali do dolaska Turaka velik vjerski i duhovni utjecaj na kler i vjernike, tako je i Čazma s kaptolom bila na upravnom području od velikog značenja u ovom dijelu zagrebačke biskupije. To su zahtijevale i potrebe, jer nema sumnje da je ovo područje u kasnom srednjem vijeku bilo veoma napučeno čistim katoličkim stanovništvom. To potvrđuje i činjenica da je u samom čazmanskom arhiđakonatu bilo u to vrijeme 56 župa. Slično je stanje bilo tada i na sjevernoj strani Česme.(9)

---

5) ĆUK, J., Oko stare i nove Čazme, Hrvatska prošlost 2, Zagreb, 1941, str. 955–956. Općenito se drži, da je Stara Čazma, kao sjedište stare upravne župe bila na području današnje Ivanjske. Da je Stara bila na mjestu današnje, odnosno u njezinoj neposrednoj blizini, nije bilo potrebno – kako dobro ističe Ćuk – osnivati tik do Stare Novu Čazmu, koja se odmah od početka naziva Nova Čazma, a kasnije samo Čazma ili Začesan.

6) IVANDIJA, A., Stara zagrebačka katedrala, (rukopis doktorske dizertacije), str. 6–57. Stjepanu se II. (1227–1247) pripisuje i izgradnja kapele sv. Stjepana u Nadbiskupskom dvoru u Zagrebu. O tome vidi: DEANOVIĆ, A., Srednjovjekovna arhitektonska plastika u Stjepanovoj kapeli na Kaptolu, Iz Starog i Novog Zagreba II, Zagreb, 1960, str. 80.

7) Zagrebački biskup Šimun Erdedi (1518–1543) je redovito boravio u Čazmi i ondje je umro 2. VI. 1543.

8) IVANČAN, Lj., Zagrebački kaptol, Croatia Sacra, 4, Zagreb, 1932, str. 245; RAČKI, F., Historia Salonitanorum Pontificum, Zagreb, 1894. Hugrin je bio vrlo učen i pobožan, te je postao splitski nadbiskup, pošto Papa nije htio Stjepana II. potvrditi za splitskog nadbiskupa, jer je Stjepan tražio da se spoje splitska i zagrebačka biskupija. Hugrin je završio teologiju u Parizu a stric mu je bio kaločki nadbiskup.

9) BUTURAC, J., n. dj., str. 444.

Za mnoga mjesta i sakralne objekte doznajemo i kasnije iz raznih dokumenata koji se odnose na imanja pojedinih vlasnika, granice posjeda, darovnice, ugovore, pojedine parnice i slično. Neka mjesta, kao važnija trgovišta, npr. Jakobove Sredice, pa plemićke gospoštije, sela i utvrde, zauvijek su propali dolaskom Turaka u ove krajeve. Dovoljno se samo prisjetiti da je na prostoru današnje bjelovarske rimokatoličke župe u kasnom srednjem vijeku od XIV. do XVI. stoljeća bilo četiri do pet crkvenih župa, koje su također propale, kao i mnoge druge na ovom području.(10)

Iz toga možemo zaključiti da je slična sudbina dolaskom Turaka zahvatila i spomenike svjetovnog karaktera i spomenike crkvene umjetnosti. No ipak, iz sakralnog područja, zbog izrazitijih potreba vjernika, bar se nešto sačuvalo.

Bjelovarsko je područje prije prodora Osmanlija imalo 40 župa. Dolaskom Turaka i osnivanjem čazmanskog sandžakata 1552.g. naselja su u čazmanskom arhiđakonatu uništena, a kraj između Bilogore i Moslavačke gore ostao je opustošen i uglavnom bez stanovništva. Takvo je stanje potrajalo od sredine XVI. do sredine XVII.st., kada se počinje postupno opet naseljavati ovo područje. Time započinje obnavljanje i ponovno osnivanje župa u ovom kraju.(11)

Očito je da je u predturskom razdoblju ovo područje bilo bogato sakralnim spomenicima, čiji su lokaliteti do danas sačuvali imena zaštitnika, a sami su objekti većinom stradali. Nakon turskog pustošenja ovim stranama i nakon duge šutnje koja je s obzirom na pisane dokumente trajala desetljećima i desetljećima, od 1649.g. možemo ponovno slijediti razvoj događaja i pratiti spomenike na ovom području. Te je, naime,

---

10) BUTURAC, J., Povijest rimokatoličke župe Bjelovar, Slavonska Požega, 1970, str. 2–6. Kroz razmjerno kratko vrijeme dale su Jakobove Sredice zagrebačkom kaptolu 4 kanonika: Dionizije, Ivan, Jakov i Mirko. O tome: IVANČAN, Lj., Povijest zagrebačkih kanonika (rukopis u arhivu SRH u Zagrebu), br. 270, 276, 281, 417. Sredice su bile centar ovoga kraja, jer Bjelovar kao takav još nije postojao. BÖSENDORFER, J., Crtice iz slavonske povijesti, Osijek, 1910, str. 75. – navodi da je Bjelovar postojao 1420. g. kao sajmeno mjesto kraj Rovišća. Ta postavka nije dosta dokazana. Postojale su župe u: Plavnicama, Gudovcu, Sredicama i Klokočevcu. O svemu tome i: DOČKAL, K., n. dj., str. 148–201. To je temeljito obrađena topografija oko Streze, ondašnjeg centra za ovo područje, jer su tu imali pavlini svoj čuveni samostan. Obuhvaćeno je 127 naselja i utvrda. Mnoga od njih netragom su nestala dolaskom Turaka a neka postoje na području današnjih župa cirkvenskog, bjelovarskog, čazmanskog i garešničkog dekanata. – Mnoge pojedinosti o Rovišću i okolici, u pitanju crkvene župe, kanonika i svećenika, Rovišća kao upravne župe, tvrđave, trgovišta, plemstva u okolici, pitanje predijalaca i njihove borbe za svoje sloboštine, dobro je obradio: BUTURAC, J., Rovišće, Rovišće, 1975, str. 5–42. Slično za okolicu Dubrave: ŠUSTEK, Lj., n. dj., str. 11–27.

11) ĆUK, J., n. dj., str. 95–111. – Hrvatska Enciklopedija IV, str. 211. BUTURAC, J., Popis župa zagrebačke biskupije od g. 1334, Zbornik zagrebačke biskupije, Zagreb, 1944. RAČKI, F., Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. g., Starine IV, Zagreb, 1872, str. 201–229. IVANČAN, Lj., n. mj., str. 2.

godine kanonik Ivan Filipašić od nekadašnjih 56 župa čazmanskog arhiđakonata utvrdio i zapisao samo sedam, što najrječitije govori o strahotama minulih pustošenja.(12)

Dolazak Turaka i vjekovna prisutnost Vojne krajine na ovom prostoru, sve do 1872.g., osnutak i razvoj Bjelovara kao novog središta za ovo područje, dali su svojevrstan pečat razvoju umjetnosti bjelovarskog područja. To sve valja imati na umu ako se želi pravilno ocijeniti zašto je tok razvoja umjetnosti u ovim stranama išao upravo takvim slijedom kako nam govore i pokazuju spomenici na terenu.

II.

Polazeći od činjenice koju nam daju naslutiti popisi župa zagrebačke biskupije u razdoblju prije Turaka, možemo reći da je već u starim župama, koje spominje 1334.g. Ivan arhiđakon, kulturni život bio vrlo izrazit te da je on – kako se vidi iz ostvarenja – bio podjednako razvijen kao i u susjednim evropskim zemljama.

Bjelovarski je kraj dobro iskoristio mirno razdoblje prije burnih događaja u vezi s prodiranjem Turaka prema Podunavlju, pa se to razdoblje, kao i u ostalim krajevima sjeverne Hrvatske i susjedne Slovenije, koliko za sada znademo, izrazilo posebno u gotičkom duhu. U isto vrijeme u Dalmaciji nastaju najljepša djela renesanse. Dovoljno se ovdje prisjetiti tolikih lokaliteta koji upućuju na srednjovjekovno gotičko graditeljstvo, no njemu se je – zbog spomenutih povijesnih okolnosti – izgubio svaki trag. To su u prvom redu samostanske crkve pavlina, dominikanaca i franjevaca iz tog razdoblja. Zatim crkva sv. Ivana u Čazmi i kaptolska crkva sv. Duha.(13) Ove dvije posljednje bile su vidljive u svojim ruševinama još u XVIII. stoljeću, a na tim ruševinama podigli su mještani drvene kapelice s istim titularima, o čemu nas izvješćuju vizitatori Toma Kovačević i Nikola Pepelko god. 1701., 1702. i 1729.(14) Ovamo spadaju i mnogi lokaliteti župnih crkava, o kojima ništa ne znamo jer su potpuno uništene dolaskom Turaka, a spominju ih raniji izvori. Ovamo također spadaju i oni srednjovjekovni lokaliteti koji makar u detaljima i danas upućuju na gotiku. Spomenimo ovdje kao primjer crkvu sv. Ane kod Vrijeske. Ovo se mjesto nekoć zvalo Dobra Kuća. Tu je Benedikt Nelipić sagradio 1412.g. samostan pavlinima i crkvu u čast sv. Ani.(15) Nakon Turaka ovo su katoličko pavlinsko središte uzeli sebi u posjed pravoslavci (što nije osamljen slučaj na ovom području). Crkva je sagrađena u gotskom stilu. Do danas je sačuvala osnovne dimenzije: 29,3 x 10,4 m. Imala je visok gotički zvonik, ostaci kojega su se vidjeli još 1702.god. Tada, naime, u popisnoj listini sela Batinjani piše da se podno sela vide ruševine velike katoličke crkve, za koju se tada držalo da je ranije pripadala templarima, a

---

12) KVP, 5/V, str. 1–148.

13) KOŽUL, S., Spomenici crkvene umjetnosti bjelovarskog područja, str. 109–113.

14) KVP, 105/I, str. 318; 106/II, str. 51, 130, 253–254.

15) O tome vidi: TKALČIĆ, I., O stanju više nastave u Hrvatskoj a osobito za pavlina, RAD, JAZU, 93, 1888, str. 86. FEJER, Codex dipl. X, 5, CLIV. BÖSENDORFER, J., n. dj., str. 87 i 291.

nad njom, kaže dalje listina, strši visok zvonik.(16) Od gotičkih se elemenata i danas osobito ističu portali, gotički prozori i kontrafori.(17) tako da kao građevina spada medu najsačuvanije gotičke objekte na ovom području iz vremena prije Turaka. Crkva je obnovljena u XVIII. stoljeću.

U tu skupinu valja ubrojiti i staru gotičku crkvu sv. Martina u Dubravi, koju ovdje ističemo kao uzorak. Nju izvori spominju 1315.g., kada je tu službovao neki svećenik Toma. Zagrebački biskup Augustin Kažotić (1303.–1322.) izdao je 13. svibnja 1315. povelju kojom ističe da je njegov predijalac Mikša svoj posjed kod crkve Svih Svetih (kasnije znameniti manastir Marča u vezi s početkom unije kod nas) prodao ivaničkom župniku Donku, a granice je zabilježio Toma, župnik crkve sv. Martina u Dubravi.(18) Dvije godine nakon toga ponovno se spominje Toma, župnik crkve sv. Martina, i to kao popisivač međe zemlji zvanoj Glogovnica u župi dubravskoj. Spis je sastavljen u Dubravi 2. kolovoza 1317. u biskupovoj nazočnosti.(19) Godine 1334. spominje je u popisu župa Ivan, arhiđakon goričkí.(20)

Zagrebački biskup Osvald Thus (1466.–1499.) ostavio je 15.IV.1499. u svojoj poznatoj oporuci crkvi sv. Martina u Dubravi 25 forinti, a za popravak stolne crkve u Zagrebu i podizanje dvaju tornjeva ostavio je 17.000 forinti.(21) Crkva sv. Martina nalazila se izvan dubravske tvrđe (koja bijaše biskupski grad i mjesto gdje su g. 1526. plemići izabrali Ivana Zapolju za kralja, kao protivnici Ferdinanda), pa je još više stradala od Turaka negoli župna crkva sv. Margarete. Iz zapisa vizitatora Ivana Filipašića 1650.g. doznajemo da je crkva sv. Martina podignuta na groblju izvan grada Dubrave. Bila je blagoslovljena i imala je jedan oltar. U svođenom svetištu spominje se i raspelo.(22) Vizitator Nedelko 1679.g. kaže da je crkva sv. Martina popravljena i lijepo uređena, da je prostrana i blagoslovljena od zagrebačkog biskupa Petra Petretića (1648.–1667.). Bijaše to velika zidana crkva s osam prozora i dva izlaza. Nad vratima uza zapadno pročelje nalazilo se pjevalište, a povrh zapadnog pročelja izdizao se toranj sa zvonom. Crkva je te godine imala tri oltara, a njihovi gornji dijelovi (retabli) bili su obojeni i

---

16) SMIČIKLAS, T., Dvestogodišnjica oslobođenja Slavonije II, Zagreb, 1891, str. 240. „Infra pagum rudera magnae ecclesiae catholicae videntur, dicitur templarum fuisse, turris alta extat, est fossa magna cincta haec ecclesia."

17) Detaljnije o crkvi sv. Ane i današnjem pravoslavnom manastiru vidi: KAŠIĆ, D., Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji, Beograd, 1971, str. 229–253.

18) C. D. VIII. str. 388.

19) KRČELIĆ, B., Hist. cath. ecclesiae, Zagreb, str. 103.

20) BUTURAC, J., Popis župa..., str. 37. „Item ibidem ecclesia beati Martini, usurpata plebania."

21) FARLATTI, Illyricum sacrum, tom. V., str. 510. ŠUSTEK, Lj., n. dj., str. 22–24.

22) KVP, 5/V, str. 35.

djelomično pozlaćeni.(23) U sredini glavnog oltara bila je slika Blažene Djevice Marije, a postrance među stupovima plastike arkanđela Gabriela i Mihaela. U gornjem dijelu oltara bila je plastika sv. Martina. Na desnoj strani crkve nalazio se oltar Navještenja Marijina sa slikom u sredini i s plastikama sv. Katarine i sv. Barbare u gornjoj zoni oltara. Paralelno s njime nalazio se 1683.g. još jedan takav oltar, ali se ne zna kome je bio posvećen. Iz kasnijih će se zapisa vidjeti da je to oltar sv. Antuna.(24)

Crkva sv. Martina služila je nekoć i kao župna, što potvrđuje izjava vizitatora Milašinčića 1780.g.: „olim parochialis". Uz više popravaka ona se održala do godine 1819. Te je godine crkva sv. Martina dijelom porušena, a od dijela što je preostalo uređena je današnja kapelica.(25). Ostavljena je sjeverna strana zida i svetište, a južna i zapadna strana zida primaknute su bliže. To nam potvrđuje i latinski natpis koji se nalazio na glavnom oltaru: „Corpore ecclesiae diruto, solo sanctuario pro Capella relicto 1819". Kapela je imala jedan drveni oltar iz XVII. st. Održavana je sve do naših dana. No 25. veljače 1974. kapelu je zahvatio požar, nakon kojega su ostali stršeći samo zidovi kapele, a sve ostalo posve je izgorjelo. Potkraj 1975. kapelica je opet stavljena pod krov, a daljnje je uređenje zastalo zbog otkrića vrlo starih fresaka.(26).

Takvu ili sličnu povijest mogle bi nam pokazati i kapele sv. Tome u Tomašu, sv. Križa u Gornjem Križu (župa Zrinski Topolovac), kao i svi barokizirani gotički spomenici,

---

23) KVP, 105/I, str. 11. „Visitata est Ecclesia filialis S. Martini Pontif. quam reperi aedificatam, bene tectam, consecrata... Altaria habet tria, quae omnia aedificata et consecrata sunt. Quorum superior ornatus est opere arculario depictus et deauratus in partibus. Haec ecclesia omnia communia habet cum Parochiali ecclesia."

24) KVP, n. mj., str. 69–70. „Altare maius muratum, cum lapide integro consecratum... candelabra habet 4 lignea. Crucifixum unum. Aram habet pulchram, deauratam in cuius medio est imago Beatissimae Virginis, circa quam angeli, et luna sub pedibus eius, Christum filiolum portans in sinu, ad latus dextrum statua inaurata Gabrielis Archangeli, media inter duas columnas, ad latus sinistrum statua S. Mihaelis, similiter inter duas columnas deauratas. In superiori parte statua S. Martini... Supra nomen JESU.
Ad dextrum latus Ecclesiae altare muratum cum lapide integro consecratum. Beatissimae Virginis dedicatum, cum suo honesto apparato, aupra quod ara simplicis operis arcularii inaurata. In medio cuius imago Beatissimae Virginis per Gabrielem anuntiata. In superiori parte statuae S. Barbarae et Catharinae virg. et mart. in suprema parte nomen JESU.

Ad levem latus Ecclesiae Altare muratum, ex integro lapide loco arae habet simplicem imaginem, ignoratur cui est dedicatum, consecratum."
Godine 1780. kaže vizitator Milašinčić da je ova kapela sv. Martina zidana, „olim parochialis"... „in turri habet i campana..." KVP, 109/V, str. 201.

25) KUKULJEVIĆ, I., Natpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1891, str. 37. – Liber memorabilium parochiae Dombrensis.

26) O posljednjim podacima vidi: KVP, 111/VII-c, str. 27. Liber memorabilium parochiae Dombrensis. ŠUSTEK, Lj., n. dj., str. 74–76, kao i činjenično stanje na terenu.

koji su osobito dobro zastupljeni u čazmanskom dekanatu. Tu svakako valja istaknuti u prvi plan župnu crkvu sv. Marije Magdalene u Čazmi, historijat koje možemo pratiti od 1232.g., kada je zagrebački biskup Stjepan II. osnovao Čazmu, pa sve do danas. To je trobrodna, prostrana građevina (42 x 17,5 m) s pačetvornim svetištem (razmjerno malenim: 7 x 5 m, kako je bilo uobičajeno u crkvama cistercitskog reda u srednjem vijeku) i pobočnim kapelama, koje su smještene poput transepta, i s dvama zvonicima. Lađa je svođena sa šest križnih svodova. Takvom svojom koncepcijom – po mišljenju A. Horvat – ova crkva je osamljen primjer sakralne arhitekture u Hrvatskoj, pa se ubraja u zanimljivija ostvarenja u širem smislu. Ova barokizirana gotička građevina, po nekim elementima otkrivenim prilikom posljednje restauracije crkve izvana pod nadzorom Konzervatorskog zavoda, a koji upućuju na ranije razdoblje – spadala je među veće srednjovjekovne sakralne objekte na ovom području, kao što je to uostalom i danas. U blizini su slična veća ostvarenja, bar što se tiče same veličine: župna crkva sv. Marije u Glogovnici i crkva u Kloštar–Ivaniću.

„Toj barokiziranoj gotičkoj građevini osebujnog tipa daje osobitu vrijednost drveni inventar, nabavljen uglavnom u XVIII. st. Među brojnim baroknim oltarima (kojih ova crkva ima devet), slikama, rokoko–orguljama, posebno se ističe barokna drvena propovjedaonica. Ona ide u red ponajboljih ostvarenja te vrste u nas (nažalost, izvori nam ne spominju njezinog graditelja). Od oltara, osobito je vrijedan i bogat glavni oltar, te vrlo kvalitetni pojedini liturgijski predmeti."(27) Tako župna crkva sv. Marije Magdalene ima trideset devet raznih predmeta sa stilskim oznakama baroka, iz XVIII. st., i manji broj predmeta iz XV.–XVII.st. Ona, dakle, prednjači u čitavu ovom kraju time što je u svoj prostor primila mnoštvo umjetnina bogatih oblika, osobito s karakteristikama baroka (nešto slično je sa župnom crkvom u Samarici i Velikoj Trnovitici). Zato su crkva i njen inventar pod zaštitom Konzervatorskog zavoda kao spomenik kulture. Nažalost, povijest nam nije zabilježila tko je autor ove crkve, a tako ni tko je autor pojedinih predmeta iz inventara. Jedino znademo da je crkvu dao sagraditi zagrebački biskup Stjepan II.

Jednaku bi pažnju zaslužile župne crkve u Dubravi, Žabnom i Novoj Rači, a tako i druge crkve sličnih povijesnih i umjetničkih kvaliteta.(28)

U uvodnom, povijesnom izlaganju upozorili smo na dva faktora koji su na ovom području što ga obrađujemo osobito promicali srednjovjekovno graditeljstvo, posebno

---

27) SZABO, Dj., Čazma i njena župna crkva, Katolički list, LXVII/1916, br. 32., str. 348–353. HORVAT, A., Pogled na značenje Čazme i čazmanskog kraja..., str. 99–109. Ista, Prilozi povijesno-umjetničkim problemima u nekoć templarskoj Glogovnici kraj Križevaca, Peristil, Zbornik radova za povijest umjetnosti, Zagreb 1961, br. 4. KOŽUL, S., n. mj., str. 86–109.

28) O svim spomenutim objektima vidi opširnije: KOŽUL, S., n. mj., str. 253, 156–159, 404–409, 450–454, 86–109, 149–156, 365–373, 488–496.

crkveno gotičko graditeljstvo. Od redovnika to su pavlini, templari (Glogovnica, Nova Rača) i prosjački redovi, a među predstavnicima visokog društvenog sloja to je osobito zagrebački biskup Stjepan II (s čijim je imenom povezano proširenje gotike u sjevernoj Hrvatskoj) i Kaptol. Nažalost, svi važniji spomenici gotičkog razdoblja, i oni još raniji, propali su dolaskom Turaka – jedni zauvijek, a drugi djelomično, jer su kasnije barokizirani, što smo vidjeli i u iznesenim primjerima. Ono što je od te djelatnosti poznato i što se sačuvalo nakon dugotrajnog ratovanja s Turcima može se povezati s umjetničkim ostvarenjima susjednih mjesta (Kloštar–Ivanić, Ivanić–Grad, Glogovnica, propale redovničke crkve i kaptolska crkva sv. Duha), a tako i s ostvarenjima susjedne Mađarske i Austrije. Ovo posljednje potvrđuje gotička kapelica pod zvonikom župne crkve u Novoj Rači (a što nije tako očito kod gotičke kapele u Tomašu i Dubravi, koje su vjerojatno starije). Ta kapelica ima zvjezdasti svod koji predstavlja modifikaciju gotičkih oblika. U sjevernim naime hrvatskim krajevima prevladao je tijekom XV. st. „tip jednobrodne crkve s poligonalnim, nadsvođenim svetištem užim od lađe, koja je najčešće bila natkrivena tabulatom. Križni svod svetišta, sapet zaglavnim kamenjem, koji počiva na geometrijski ili figuralno oblikovanim konzolama, izvana podupiru stupnjevani kontrafori. Prostor osvijetljen visokim, uskim prozorima dijeli oštro – u smislu srednjovjekovnog shvaćanja – trijumfalni luk na prostor za kler i na prostor za puk. No, još u doba cvata tipičnih gotičkih oblika tijekom XV. st. javljaju se laganiji mrežasti ili zvjezdasti svodovi. Oni očito nastaju u doticaju s alpskim krajevima (Lepoglava s grbovima celjskih grofova, ili svetište crkve u Krašiću). Time kasnogotička arhitektura slijedi u sjevernoj Hrvatskoj one promjene koje se u pogledu svođenja događaju širenjem praškog Parlerova mrežasta svoda u južnonjemačkim zemljama i u susjednoj Štajerskoj."(29)

Na ovom području nalazimo i u jednobrodnim crkvama kasnogotičke oblike koji izvan srednje Evrope nisu dosegli širu rasprostranjenost. Tako i Anđela Horvat, obrađujući u tom pogledu neke od sakralnih spomenika, uspoređuje župnu crkvu sv. Marije u Novoj Rači („olim per Barbaros et Paganos Turcas destructa"), koja ima „izduljen tlocrt s trostraničnim zaključkom i zvjezdasti gotički svod preostao u kapeli uz lađu podno zvonika, uz koji je očiti znamen obrambenog značenja – – vitka kula cilindričnog oblika sa strijelnicama, što odaje da je nastala u doba opasnosti" – tu crkvu, dakle, uspoređuje s nekim crkvama u Mađarskoj (crkva sv.Jurja u Nyirbatoru, gdje je na crkvi objedinjenog prostora uklesana u kasnogotički portal godina 1488).(30)

Srednjovjekovni inventar svih gotičkih objekata sasvim je stradao, najvjerojatnije uslijed ratovanja s Turcima, pa o njemu ne možemo stvoriti nikakav siguran zaključak, nego samo pretpostaviti takve kulturne veze.

---

29) HORVAT, A., Između gotike i baroka, Zagreb, 1975, str. 21.

30) HORVAT, A., n. dj., str. 21–33.

U ovom razdoblju valja još istaknuti prodor renesanse na ovo područje, koji je, dakako, uočljiviji kod spomenika svjetovnog karaktera, osobito u Čazmi, negoli kod sakralnih.(31)

Razbuktali razvoj ovog središnjeg dijela Hrvatske omeli su žestoki prodori Turaka. Iako je ovo područje bilo okupirano i vrlo dugo napušteno, ipak su se sačuvali poneki srednjovjekovni lokaliteti. To možemo tumačiti tako da su oštećene crkve i ruševine (osobito one koje nisu bile drvene, pa nisu uništene požarom) ostale na opustošenom zemljištu sve do svršetka turskih ratova. Iz toga razdoblja uočljivo je nazadovanje mnogih trgovišta i do tada važnijih središta (Čazme, Dubrave, Jakobovih Sredica, Cirkvene, Rovišća, Međurače i dr.), a time dakako i umjetnosti na svjetovnom i sakralnom području. U potvrdu toga dovoljno je usporediti, prema zapisanim izvorima, činjenično stanje na terenu 1501.g., kada je ovo područje imalo kaptol, četrdeset župa i nekoliko samostana, s krajem XVII. i početkom XVIII.st., kada vizitatori bilježe ovdje samo desetak manjih župa.

III.

Opustjeli kraj počeo se nakon Turaka, u drugoj polovici XVII.st., opet naseljavati. Ruševine sakralnih objekata bile su na dobro odabranim i od ranije privlačnim mjestima, pa oko njih u više slučajeva dolazi nakon dužeg prekida do obnove naselja, istodobno kad nastaju i neka nova naselja. Zbog raseljavanja starog pučanstva izmijenila se znatno i toponomastika ovoga kraja, što općenito otežava historijski studij i istraživanja.

Usporedimo li građevnu djelatnost na bjelovarskom području neposredno nakon Turaka s onom u srednjem vijeku, zapaža se da je ovdje zastala za razliku od drugih krajeva sjeverne Hrvatske. Popravlja se i krpari postojeće, uređuju se i adaptiraju preostale ruševine, a manje se stvara novo. Prema tome što se do danas sačuvalo od tih građevina vidi se, da su bile jednostavnije i u svojim detaljima i po svojoj koncepciji (tu se misli na objekte koji su barokizirani u doba baroka – izuzevši Čazmu), pa crkva sv. Marije Magdalene u samoj Čazmi daleko odskače svojom arhitektonskom vrijednosti od svih ostalih u tom kraju. (32) Ali i ta gotička građevina, kao i ostale manje (Dubrava, Gornji Miklouš, Martinec, Pobijenik, Petrička, Nova Rača, Štefanje, Žabno i slično), barokizirana je sredinom XVIII. st., što je bila redovita pojava u to vrijeme. Predgradnje i dogradnje bile su uobičajene na „preživjelim" srednjovjekovnim lokalitetima. Podižu se novi objekti na starim temeljima (što obično otkrivaju poligonalna svetišta), ili se proširuju stari – pobočnim kapelama, uslijed naseljavanja i povećavanja broja stanovnika.

---

31) PROSEN, N., Arheološko iskapanje tvrđave u Čazmi, Ljetopis JAZU 64, Zagreb, 1960, str. 225. HORVAT, A., n. dj., str. 34–79.

32) HORVAT, A., Pogled na značenje Čazme i čazmanskog kraja..., str. 99–109.

Barokizacija stare crkve obično se vršila tako da je u većini slučajeva, kako nam to opisuju izvori, tlocrtno ostalo sačuvano gotičko svetište, da se lađa presvodila baroknim svodovima koji su zamijenili tabulate, da se često povećavala ili produživala, ili su se katkada staroj lađi prigrađivale pobočne kapele. U dnu glavne lađe podizalo se zidano pjevalište, a uz crkvu zvonik. Tako su jednostavne, jednobrodne crkve postajale tlocrtno bogatije i raznolikije. Dovoljno se prisjetiti župne crkve u Čazmi, Dubravi, Štefanju, Đurđicu, Novoj Rači, Žabnom, Zrinskom Topolovcu i slično. (33)

Karakteristično je također da su svi sakralni objekti na ovom području – i zidani i drveni –, početkom XVIII. st. imali lađe pokrivene drvenim stropovima, tabulatima, a krovišta šindrom. (34) Tabulati su se od gotičkog doba više puta izmjenjivali, ali su se održali do XIX. st., a u drvenim objektima (uglavnom kapelama) i kasnije. Za tabulate se općenito ističe da su bili oslikani različitim bojama, figurama (glavama anđela), odnosno cvjetovima i zvijezdama. Oni počinju uzmicati tijekom XVIII. st. u vezi s barokizacijom tijekom koje se nad crkvenim lađama podižu zidani svodovi. Pa ipak se tabulati na bjelovarskom području i nadalje ne samo održavaju, nego i podižu novi, što iz navike, što iz neimaštine, a kod drvene sakralne arhitekture to je redovita pojava. Usprkos smislu za tradiciju, ti udomaćeni oblici graditeljstva postepeno su nestajali zbog prodora svođenih svodova (u doba baroka, a ovdje napose u vrijeme klasicizma kada su mnoge srednjovjekovne građevine zamijenjene današnjim). Danas ih na bjelovarskom području gotovo i nema (osim u Gornjem Križu i Tomašu).

U tom se pogledu ovo područje razlikuje od onih hrvatskih krajeva gdje su se tabulati bolje održali, a osobito od Slovenije, gdje su se do danas očuvali u rijetko velikom broju. Dostupni izvori nisu pružili dovoljno podataka prema kojima bismo mogli među tabulatima razlikovati gotički od baroknog rasporeda plohe. Na temelju navoda koji spominju ukrase tih ploha, možemo smatrati da su neki tabulati – ukrašeni različitim figurama i cvjetovima – po svoj prilici rađeni u duhu baroka, tim više što su sakralni objekti na ovom području obnavljani u duhu barokizacije koncem XVII. i u prvoj polovici XVIII. stoljeća.

Radi povijesnih okolnosti, siromaštva, prisutnosti šuma i udomaćenog smisla za tradiciju, na ovom je području bila rasprostranjena i drvena sakralna arhitektura. Ona je već tijekom XVIII. st. pomalo nestajala, osobito kod većih objekata, dok se kod kapela i župskih kurija zadržala i do početka XIX. st., kod poneki kapelica pače

---

33) Uz ranije već citirane šire obrađene objekte, ovdje napose ističemo Žabno i Topolovac: KOŽUL, S., n. mj., str. 365–373, 394–404.

34) O tabulatima, zanimljivom materijalu, koji je jedva tu i tamo zahvaćen s obzirom na Hrvatsku, vidi raspravu: KOS, F., Ornamentika lesenih poslikanih stropov v cerkvah na Slovenskem, Zbornik ZUZ, Ljubljana, 1941, str. 1–105, plus XVI tabela.

do kraja XIX. st. Kapele su u ovom kraju predstavljale topografski najjaču skupinu ove vrsti arhitekture. Kod drvene arhitekture nailazimo i na pojavu prenošenja s jednog mjesta na drugo. To je očito na primjeru retrogradnog razvoja trgovišta Međurače i prenošenja tamošnje drvene župne crkve sv. Šimuna i Jude između 1739. i 1748. g. na mjesto kapelice sv. Roka, kao i kod kapelica – koje su često stajale na brežuljcima ili na grobljima izvan naselja. Drvena sakralna arhitektura na ovom je području do danas gotovo posve iščezla i zamijenjena je zidanom (osim pravoslavne crkve u Malim Zdencima, građene kanatnim sistemom, na kojoj se uočavaju odrazi graditeljstva Istoka i Zapada i napuštene kapelice Gospe Lurdske u Orlovcu iz ovog stoljeća, jer je sagrađena nova). (35)

Barokna djelatnost na sakralnim spomenicima u ovom kraju započela je već barokizacijom srednjovjekovne arhitekture (Gornji Križ, Palešnik, Čazma, Žabno, Miklouš, Nova Rača, Štefanje, Samarica, Dubrava, Martinec, Tomaš i sl.). (36)

Barokizacija i drvena arhitektura paralelno su ostvarivale potrebe vjernika u prvom razdoblju nakon minulog „straha od Turaka".

Izgradnja novih baroknih objekata pojavljuje se ovdje razmjerno kasno (Trojstvo, Cirkvena, Garešnica, Kaniška Iva, Trnovitica, Tomašica, župna crkva u Đurđicu, Zrinski Topolovac, Kapela, Bojana – sv. Franjo Ksaverski i sl.), radi povijesnih okolnosti, ali ne doživljava veći procvat ni tijekom XVIII. st., osim spomenute pregradnje i barokizacije na lokalitetima postojećih srednjovjekovnih objekata. (37) Ono čime se barok značajnije očituje na ovom području jest uređenje unutrašnjosti sakralne (redovito barokizirane i barokne) arhitekture, u čije se prostore unose umjetnine bogatih oblika tog vremena. Amo spada očuvani barokni inventar, koji je i danas dobro zastupljen u čazmanskom dekanatu i u pojedinim župama drugih dekanata (osobito Velikoj Trnovitici, Zrinskom Topolovcu, Tomašu i djelomično u Garešnici, Čvrstecu i Đurđicu), a koji ima veće značenje od regionalnog.

IV.

Oslabljena graditeljska djelatnost jače je živnula od sredine XVIII. do polovice XIX. st., kada je nastala kasnobarokna i klasicistička grupa crkvenih spomenika, zajedno s djelomično očuvanim inventarom iz tog vremena. Tu spadaju kasnobarokne, barokno–klasicističke i klasicističke građevine.

---

35) HORVAT, A., Odrazi graditeljstva Istoka i Zapada na drevnoj crkvi u Malim Zdencima, Zbornik za likovne umetnosti 8/1972, Matica Srpska, Novi Sad, 1972, str. 443–447.

36) Uz već citirane objekte, ovdje spominjemo Samaricu, Gornji Miklouš, Martinec i Palešnik. Vidi opširnije: KOŽUL, S., n. mj., str. 187–193, 166–169, 169–172, 287–290.

37) Opširnije o ovim spomenicima koji su karakteristični za to povijesno razdoblje s povijesne i činjenične strane vidi: KOŽUL, S., n. mj., str. 509–516, 307–316, 214–222, 255–259, 295–303, 281–287, 337–342, 396–404, 458–465 i 141–145.

Zasebno ističemo u najkraćim crtama primjer Bjelovara, koji je kao vojnički centar izgrađen na prijedlog generala baruna Filipa Becka a po odredbi carice Marije Terezije, od 1756. g. na ovamo sa tamošnjom župnom crkvom sv. Terezije Avilske koju su podigli pijaristi, došavši u Bjelovar iz Marče. Crkva je smještena na samom glavnom trgu Bjelovara (nekoć zvanom Terezijanski). To je jednobrodna, prostrana građevina između bivše pijarističke škole i kolegija (danas župnog stana), sa zaobljenim svetištem (veličine 10 x 8 m) na istoku i glavnim pročeljem (raščlanjenim pilastrima, polukapitelima i nišama) na zapadu. Desno i lijevo od svetišta nalaze se sakristije (veličine 6 x 5m), a u glavnom pročelju nalazi se zvonik visine cca 52m. Od trijumfalnog luka koji dijeli svetište od lađe, prema glavnom izlazu na zapadnu pročelju prostire se lađa crkve pravokutnog tlocrta (veličine 20 x 12m). Pjevalište s oznakama baroka nalazi se na zapadnoj strani (veličine 4 x 12m), a poduprto je s dva kamena stupa nosača u sredini. Ispod pjevališta se nalazi predvorje crkve (veličine 4 x 4m) odijeljeno željeznom ogradom i kapelica Srca Isusova na lijevoj strani. Građevina ima lijep portal s ulazom na zapadnom pročelju i pokrajnji ulaz s južne strane, kroz hodnik župnog stana, a osvijetljena je s dva prozora u svetištu, s dva u lađi i s jednim u sredini zapadnog pročelja, iza orgulja.

Ovu prostranu crkvu, u koju može stati 1000 ljudi, sagradili su pijaristi od 1765–1771. (38), što označuje i kronogram na zapadnom pročelju, na kojem je napisano: „D:O:M:

---

38) BUTURAC, J., Povijest rimokatoličke župe Bjelovar, Slavonska Požega, 1970, str. 1–16. 23. veljače 1772. o. Hubert je uveden kanonski u upravu novoosnovane župe u Bjelovaru, koja je obuhvaćala vojni štab ili garnizon (Stabsquartier), zatim bjelovarsku općinu (Communität) i selo Sredice. Kasnije je župa dobila druga svoja područna naselja.
Liber memorialis Ecclesiae et Beneficii ab origine civitatis Bellovariensis (Historia Parochialis Domus Belovariensis ab anno 1761), osobito str. 344–345, gdje je prigodom smrti prvog župnika ubilježeno slijedeće:

„Anno 1790. Die 8-a Octobris, sepultus est R. P. Hubertus Diviss Scholarum Piarum Superior, et post separationem huius Parochiae primus Parochus Bellovariensis, foris in Coemeterii cryptam positus. Sepeliente Ad. Reverendo Domino Thoma Maczekovich (erat parochus Troiztvensis) cum multis aliis Adm. Reverendis Dominis Parochis." On je 30 godina djelovao u Bjelovaru, od toga 18 godina (1772–1790) kao prvi bjelovarski župnik. Na njegovoj nadgrobnoj ploči bilo je upisano:

„Hic iacet Pater Hubertus Diviss Piarum Scholarum Superior, Parochus Loci Bellovar 1-mus, et Director scholarum normalium per Generalatum Varasdinensem Actualis. Qui in Bohemia natus, in Hungaria eductus, in Austria Piarista factus, in Croatia per 30 Annos honorifica officia laudabiliter obivit. Tandem plenus meritis, et virtutibus Animam suo reddidit Creatori Die 7. Octobris 1790 Bellovarini ad Stam Theresiam. Aetatis 57, Ordinis vero 35." – S njim je u Bjelovar došao 1761. g. njegov brat Ignacije, također pijarista.
KVP, 142/XIII, str. 1–2. Kardinal Juraj Haulik kao vizitator te godine ističe: „... aedificata a. 1770. lapide fundamentali iam anno 1765 die 16. Mai maxima cum solemnitate imposito. Consecrata per Ex. Ep. Zagb. Josephum Galliuff die 15. Octobris a. 1775." Zanimljivo je kako Haulik označuje barokni stil građevine donoseći osnovne podatke: „... qua est murata tota structuar Romanae solidae et habet 5 egregiae picturae, minore insuper aliquas parvi pretii... strata lapide secto quadrangulari albo, longitudine 20 org., latitudine 8 org., capit 1000 homines."
Istom godine 1902. spominje se da je crkva, s obzirom na porast pučanstva, premalena. Nakon restauracije crkve koncem XIX. st. po Bollè-u očuvan je manji broj umjetnina (šest starih oltara je maknuto iz crkve), među zlatarskim je predmetima križ, poklon barona de Riesse iz godine 1761. i kalež iz g. 1859. (signiran Mayer) poklon Josepha i Leontine Fillippovic.

V:M Ista eCCLesIa DiVae VIrgInI theresIae a regina MarIa theresIa posIta est." Ispod crkve je prostrana kripta sa 60 mjesta za ukop, ali se u nju prestalo ukapati jer je 1779. g. podignuta kapela sv. Križa na groblju. Crkva ima 4 oltara izgrađena od mekog kamena 1889. g. i propovjedaonicu. To su izradili Ignat Franz i Dragan Morak, kipari i profesori na Obrtnoj školi u Zagrebu, dok je ispovjedaonice napravio umjetni stolar iz Koprivnice Josip Rogina. Tu je i novi mramorni oltar, okrenut prema puku, što ga je 1972. g. podigao župnik Ivan Došlin i krstionica od bračkog mramora koju je izradio Petar Marović iz Splita, po narudžbi župnika Mije Jagodara. Crkva ima i vrsne orgulje tvrtke Rieger s dva manuala, pedalom i 12 registara, iz 1901. g.

Po svojim stilskim oznakama crkva je slična ostalim sakralnim kasnobaroknim spomenicima na ovom području, pače možemo ustvrditi, da je Bjelovar sa svojom župnom crkvom snažno utjecao na gradnju ostalih župnih crkava u okolici u narednom vremenskom periodu. Tu valja istaknuti, osim spominjane grobljanske kapele sv. Križa (sv. Andrije), župne crkve u Cigleni, Grubišnom Polju, Rovišću, Čvrstecu, Velikom Grđevcu, Hercegovcu, Ladislavu, Ivanjskoj, Staroj Ploščici, Carevdaru, Dapcima i slično. (39)

Ovo razdoblje pokazuje velik zaokret u ovom kraju, kad više ne zadovoljavaju udomaćeni oblici, kada postepeno ali nepovratno nestaju drvene crkve i tabulati kao predstavnici domaćeg izražaja, a pomalo zamjenjuju se i drvene kapelice zidanima. To vidimo na primjeru kapele sv. Ane u Cerini, sv. Vida u Predavcu, sv. Jakova u Jakopovcu i slično. (40) U starim župskim središtima pojavljuju se veći kulturni zahtjevi. Zauvijek nestaju srednjovjekovne male, dugo održavane, župne crkve. Zidani i svođeni objekti prodiru i u najzabitnija sela ovoga kraja, čemu je znatno pripomogla prisutnost Vojne krajine.

V.

U drugoj polovici XIX. i početkom XX. st. građevinska se djelatnost na ovom području očitovala pregradnjama crkvi u duhu historicizma (Draganec) i gradnjom novih (Šandrovac, Nevinac, Velika Pisanica i sl.). To je doba u arhitekturi karakteristično radi oponašanja stilova. (41)

U ovom je stoljeću, nakon Drugog svjetskog rata, sagrađena, osim spomenute župne crkve iz 1908. g. u Velikoj Pisanici, i župna crkva u Ivanovom Selu, kao ostvarenje moderne arhitekture, gdje je prisutna kombinacija drveta, cigle i betona. (42)

---

39) KOŽUL, S., n. mj., 421–429, 429–432, 444–450, 229–235, 353–359, 379–387, 531–537, 238–244, 261–266, 173–180, 269–276, 327–332, 119–127.

40) N. mj., str. 113–116, 359–360, 409–411.

41) N. mj., str. 129–139, 501–506, 471–480, 524–528. KOŽUL, S., Povijest župe Nevinac, (rukopis radnje za licencijat na Teološkom fakultetu u Zagrebu iz 1973. g.).

42) KOŽUL, S., Spomenici crkvene umjetnosti na bjelovarskom području..., str. 247–252.

Važno je istaknuti da su nakon potresa 1880. g. sagrađene ili uređene mnoge župske kurije, posuvremenjeni su također i mnogi sakralni objekti, dobivši svoj današnji oblik (Bjelovar pod nadzorom arhitekta Bole-a, Ciglena, Grubišno Polje i sl.). Oni su doduše temeljito obnovljeni, ali su nažalost mnogi izgubili svoj vrijedni barokni inventar. U duhu pseudogotike i oponašanja stilova, počeo se iz Tirola naručivati inventar bez veće umjetničke vrijednosti, koji su uskoro počeli izrađivati i domaći majstori u Zagrebu i Koprivnici. Tada su mnogi objekti ostali bez adekvatnog inventara, makar djelomično (Garešnica, Kaniška Iva, Tomašica, Veliki Grđevac, Grubišno Polje, Trojstvo, Draganec, Štefanje, Ciglena i sl.), što je umjetnički osiromašilo ovaj kraj. Stari je inventar ili uništen ili djelomično sačuvan u dotičnoj župi, odnosno poneki kip ili slika s ovog područja nalazi se u Dijecezanskom muzeju u Zagrebu, na što bi se moglo ukazati jednim posebnim člankom. U nekim se crkvama sačuvao stari inventar, a ponegdje mu je dodan novi koji se redovito slabo ili nikako ne uklapa u umjetničku cjelinu istog stila pojedinog spomenika (Draganec, Garešnica, oltar Srca Isusova iz 1905. g. u Velikoj Trnovitici, oltar sv. Stjepana Mučenika iz 1924. g. u Čazmi i sl.).

Već smo napominjali da su u barokiziranim gotičkim crkvama, kao i u objektima građenim u XVIII. i XIX. st., često i zabitnija naselja ovoga kraja imala bogato ukrašene oltare. Vizitatori ih različito opisuju, no obično kažu da su „na dva kata" („et constat duabus condignationibus" ili „ara lignea duarum condignationum"). Drveni, mramorizirani, često s obilno pozlaćenom dekoracijom, ti se krasno oblikovani oltari spajaju s arhitekturom u nerazdvojivu cjelinu. Samo da se prisjetimo inventara u Čazmi, Samarici, Trnovitici, Topolovcu i slično. Veliki, arhitektonski vješto raščlanjeni retabli, obogaćeni mnoštvom plastika i reljefnim ukrasima, s oltarnom palom u sredini, daju viziju velikog prostora i čine ga svečanim. Takva monumentalna djela iz doba baroka u crkvenom prostoru nalazimo do kraja XIX. st., sve dok nisu u mnogim objektima, kako smo već istakli, zamijenjena novim inventarom tirolske proizvodnje, što je znatno osiromašilo umjetnički fond bjelovarskog kraja. Inače oltare na ovom području možemo podijeliti uglavnom u četiri skupine: oltari ranog baroka – kojih je vrlo malo (Dubrava sv. Martin prije požara, Tomaš, Čvrstec – dva dopremljena iz Remeta 1826. g. odobrenjem zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca), oltari sa značajkama visokog baroka (Čazma, Samarica, Draganec, Bojana, Velika Trnovitica), rokokoa i klasicizma (Zrinski Topolovac – oltar sv. Josipa, Ciglena – orgulje, Nova Rača, Gornji Miklouš, Carevdar i sl.).

Oltari visokobaroknog značaja, s nagomilanim arhitektonskim oblicima, potječu uglavnom iz prve polovice XVIII. st. U duhu takve koncepcije nalazimo i skromnija ostvarenja po manjim crkvama i u kasnijem razdoblju. Najreprezentativniji oltari ovih skupina centrirani su u čazmanskom i cirkvenskom dekanatu, dok su veoma rijetki (osim Velike Trnovitice, Garešnice i Nove Rače) u bjelovarskom i garešničkom dekanatu.

Među crkvenim inventarom posebno mjesto zauzimaju propovjedaonice. Najpoznatija po svojim stilski bogatim oblicima je propovjedaonica u župnoj crkvi u Čazmi, koja spada u ponajbolja ostvarenja te vrste kod nas, a dar je obnovitelja čazmanske crkve

kanonika Ivana Jambrekovića iz 1753. g. (43) Značajno je da su majstori i u manjim mjestima često ukrašavali propovjedaonice kvalitetnim reljefima koji prikazuju pojedine scene iz Starog i Novog zavjeta, te kipovima – među kojima su ponajčešće evanđelisti i crkveni naučitelji. Takve zanimljive propovjedaonice, osim spominjane u Čazmi, imamo u Novoj Rači (koja bi možda mogla biti i najstarija na ovom području, jer upućuje svojom tradicionalnom renesansnom koncepcijom i rustificiranim kipovima na kipara iz 1707. g. – po mišljenju D. Baričević), Samarici, Dragancu, Čvrstecu (dopremljena 1826. g. s još dva oltara iz Remeta), Gornjem Mikloušu, Velikoj Trnovitici, Zrinskom Topolovcu, Štefanju i sl.

Ta želja za plastičnim izražavanjem ne uočava se samo na propovjedaonicama, nego i na oltarima i po zidovima crkava. To se vidi iz brojnih oltarnih pala, slika, plastika po oltarima, kao i slobodnih plastika (Topolovac) – koje nisu uključene na oltare, a potječu iz doba baroka.

VI.

Od ostalog namještaja, među obično solidnim klecalima, ističu se ona iz 1779. g. u Tomašici (slično u Zrinskom Topolovcu) i kasnobarokne ispovjedaonice u Velikom Grđevcu i Zrinskom Topolovcu.

Među orguljama ističemo starije primjerke u Čazmi, Velikom Grđevcu, Cigleni i Novoj Rači, a od novijih istaknutije mjesto zauzimaju orgulje u župnoj crkvi sv. Terezije u Bjelovaru.

Starija su zvona na ovom području veoma prorijeđena za vrijeme prvog svjetskog rata, kao i po čitavoj Hrvatskoj, pa rijetko nailazimo na pokoje zvono, redovito cinkuš, iz XVIII. st.

---

43) HORVAT, A., Pogled na značenje Čazme i čazmanskog kraja..., str. 106–107. Ista, Između gotike i baroka, Zagreb, 1975, str. 388. i dalje. Zanimljivo je ovdje istaknuti da Anđela Horvat napominje što se tiče ranobaroknog inventara, osobito oltara s retablima koji su najvažniji objekti u opremi crkvenog prostora, „da ih je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj – koja je ostala izvan dohvata turske vlasti – u 17. st. i u prvoj polovici 18. st., kad su ih počeli potiskivati retabli barokne koncepcije, bilo veliko mnoštvo, o tom svjedoče zapisi kanonskih vizitacija. Samo jedan goli podatak neka govori o toj djelatnosti koja bijaše veoma razgranjena, a to je da sam čitajući arhivalni materijal arhiđakonata Kalnik zabilježila kako je samo na tom relativno malom području bilo oko 165 retabla iz 17. st. Oni su tada glavni predstavnici likovnog izraza, gdje se ujedinjuju različite umjetničke grane, u doba cvata protureformacije... Da se vidi kako su ti objekti veoma prorjeđeni, dosta je da kažem kako ih je upravo na tom području bilo 165 oko g. 1700. a danas ih nalazimo samo desetak."
On smatra da je i propovjedaonica u Novoj Rači jedna od onih koje početkom 18. st. zadržavaju tradicionalnu renesansnu koncepciju. Ta propovjedaonica s rustificiranim kipovima odaje kipara iz g. 1707. Vidi: HORVAT A., n. dj., str. 417–418. – BARIČEVIĆ D., Propovjedaonice 17. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (rukopis magisterijskog rada, 1965.), str. 91–95.

Među crkvenim posuđem nije zapažena sačuvana gotička proizvodnja, što je i razumljivo s obzirom na povijesne okolnosti. Ljepši primjerci zlatarskih radova, kaleži i pokaznice (što posjeduje svaka župa), potječu uglavnom iz baroknog i kasnijeg razdoblja na ovamo.

Nadgrobnih spomenika i spomen ploča ima u župnim crkvama i kapelama ovoga kraja od XVIII. st. i dalje. Ponajviše su to ploče s natpisima, grbovima, pokoji puta ukrašene reljefima, a pisane su na latinskom, njemačkom ili hrvatskom jeziku, već prema tome iz kojeg su vremenskog razdoblja. Nadgrobnih ploča ima u Čazmi, Rači, Cirkveni, Samarici i osobito mnogo u Bjelovaru – u grobljanskoj kapelici sv. Križa i u kripti župne crkve sv. Terezije. Dakako da te crkve imaju i svoje grobnice odnosno kripte (mnoge su grobnice u crkvama zazidane: Trojstvo, Nevinac, Tomašica, dok je bjelovarska kripta otvorena posebnim ulazom izvana).

VII.

Osim što smo spominjali župne crkve bjelovarskog područja, isticali smo i pojedine važnije filijalne kapele, osobito one starije. To su bile redovito pregrađene srednjovjekovne građevine (Trema, Đurđic, Martinec, Dubrava – sv. Martin, Petrička, Križic, Palešnik, Kapelica, Tomaš, Gornji Križ i sl.), (44) često s oznakama gotike (osobito objekti u čazmanskom dekanatu) ili barokizirane u duhu onog vremena (Martinec, Kapelica, Palešnik, Gornji Križ i sl.), odnosno sagrađene u doba baroka (Bojana – sv. Franjo Ksaverski, Bjelovar – sv. Križ), dok su drvene zamjenjivane sredinom XIX. st. kapelicama koje nose stilske oznake klasicizma (Cerina, Predavac, Jakopovac, Slovenska Kovačica i sl.). Koncem XIX. i početkom XX. st. izgrađene su brojne kapelice, namjesto drvenih uništenih zubom vremena, redovito na prikladnijem mjestu, u naseljima (Ruševac, Farkaševac, Međurača, Poljana, Cirkvensko Brdo, Većeslavec, Ladislav Sokolovački i sl.), a mnoge su sagrađene na mjestima gdje ranije i nije postojao sakralni objekt (Orlovac, Sasovac, Bulinac i sl.). (45) Tako su zauvijek iščezle tlocrtno raznolike ali jednostavne drvene kapelice s predvorjem i drvenim tornjićem iznad atrija.

Između ratova gotovo svako veće selo na ovom području sagradilo je sebi makar manju kapelicu, što je nastavljeno također u novije doba (Orlovac, Maglenča, Gudovac, Dautan i sl.), a ima zato i pastoralnih razloga. Time je popunjen fond ove vrsti arhitekture na ovom području. Sve ove kapelice odlikuju se osebujnošću i raznolikošću oblika, a inventar im je, osobito ovima iz XX. st., bez umjetničke vrijednosti.

Konačno na ovom se području susrećemo i sa sitnom arhitekturom: poklonci, javne plastike i raspela. Starijih poklonaca ima nešto u čazmanskom dekanatu (Samarica,

---

44) Ovdje posebno spominjemo još necitirane kapelice u Tremima, Đurđicu, Petričkoj, Križicu i Kapelici. Vidi: KOŽUL, S., n. mj., str. 348–349, 180–181, 193–195, 181–183, 222–224.

45) N. mj., str. 389–390, 319–321, 480–481, 483–485, 342–344, 316–319, 387–389, 409–411, 497–499.

Draganec), dok su ostali uglavnom iz vremena od sredine XIX. st. na ovamo. (46) Tu spominjemo i poklonce u obliku malih kapelica. Javna plastika nije na ovom području tako rasprostranjena kao u nekim drugim našim krajevima (Podravina i Međimurje). Moglo bi se reći da je ovdje zapravo i nema (osim ranije u Bjelovaru u sredini glavnog parka 4 plastike, Žabnom i Ivanovom Selu). (47) Kalvarije se spominju u Bjelovaru i Đurđicu, (48), dok su obična raspela gotovo u svim naseljima ovoga kraja, podignuta uglavnom u našem stoljeću.

VIII.

Velik dio svih ostvarenja, osobito iz razdoblja baroka i klasicizma, nažalost je anoniman i nakon istraživanja koje je dokumentirano povijesnim vrelima za svaki spomenik posebno. Mogli bismo ustvrditi da su na bjelovarsko područje uglavnom vršeni utjecaji iz austrijske zone (longitudinalne crkve), što je i razumljivo ako se prisjetimo stoljetne prisutnosti Vojne krajine. Povezanost s austrijskim barokom najbolje se očituje na reprezentativnim drvenim baroknim oltarima. Na preobražaj i razvoj umjetničkog fonda na ovom području vršila je utjecaj i zagrebačka biskupija, uputama svojih Vizitatora koji su redovito, kao arhiđakoni (do biskupa Maksimilijana Vrhovca), imali punu i stvarnu jurisdikciju nad čazmanskim i kalničkim arhiđakonatom. Da su umjetnička ostvarenja, u smislu općih kretanja, prodrla i u zabitnija mjesta – što se napose zapaža kod potiskivanja autohtone drvene arhitekture – osobito su pridonijeli župnici školovani na stranim učilištima (Rim, Pešta, Beč i Graz).

Iz ovog samo letimičnog pogleda u raznolik i bogat umjetnički fond bjelovarskog područja jasno proizlazi da su mnogi sakralni objekti, na čelu sa župnom crkvom sv. Marije Magdalene u Čazmi, veće umjetničke vrijednosti od regionalne, bilo zbog svoje arhitekture, bilo zbog inventara koji je sastavni dio njihove cjeline. Prema tome, u bjelovarskom kraju ima se što vidjeti, a moguće je pratiti i razvoj arhitekture i sakralne umjetnosti od kasne gotike, njenih modificiranih oblika, barokizacije i baroka (u inventaru ponegdje rokokoa i eklekticizma – Topolovac, Nova Rača, Gornji Miklouš), preko

---

46) N. mj., str. 146. i 197. Kad je riječ o javnoj plastici, treba spomenuti četiri kipa kojima visina varira između 170 i 180 cm, a bila su postavljena na podnožjima razvijenih baroknih oblika i raspoređena usred trga u obliku četverokuta u priličnom razmaku (u Bjelovaru). Prema zapisima koji su bili na postamentima, kip sv. Terezije bio je podignut 1777., a ostala tri 1778. g., a to su: Sv. Ivana Nepomuka, sv. Jurja i sv. Jelene. Kipovi su danas u zbirci I. Berešića. Koji je društveni sloj ovdje u Vojnoj krajini slijedio srednjovjekovni običaj podizanja plastika na javnoj gradskoj površini vidi se iz zapisa da je kip sv. Jurja dala podići Krajiška pukovnija, a kip sv. Jelene da je dao podići Kleebeck, zapovjednik Križevačke krajiške pukovnije. Kipovi su osim umjetničke i kulturno-historijske vrijednosti u prvom redu imali urbanističku vrijednost. Tu ocjenu javne plastike u Bjelovaru daje HORVAT, A., O Bjelovaru – gradu ortogonalnog sistema..., str. 12–21.

47) KOŽUL, S., n. mj., str. 440, 375, 252.

48) N. mj., str. 440, 347.

KONZERVATORSKI ZAVOD
ZAGREB
PLANOTEKA

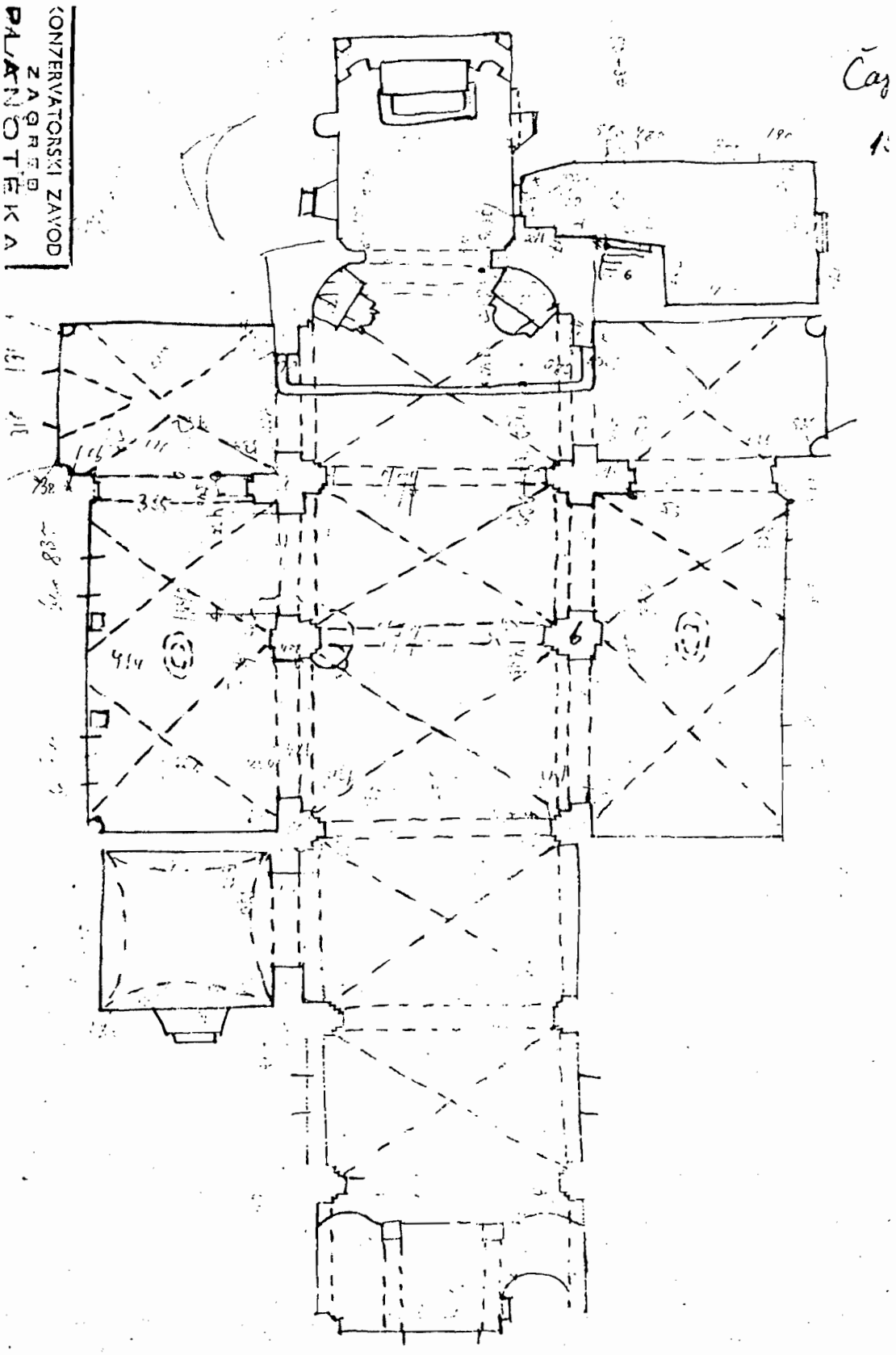

Tlocrt župne (nekoć dominikanske) crkve sv. Magdalene u Čazmi. Sagrađena je u XIII. stoljeću u gotičkom stilu, ali je nakon oslobođenja Čazme od Turaka barokizirana. (Planoteka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu)

klasicizma, historicizma (oponašanja stilova), sve do najnovijih ostvarenja u ovom stoljeću. To se očituje u velikim sakralnim objektima, inventaru, kapelama i sitnoj arhitekturi, ali, dakako, zbog dolaska Turaka i kasnije nastale situacije, u skromnijim oblicima nego u ostalim krajevima Hrvatske.

Kulturni se i umjetnički razvoj bjelovarskog područja odvijao u vezi s ostalim susjednim našim krajevima i susjednom Austrijom, koja je preko Vojne krajine utjecala na kvalitetu umjetničkih ostvarenja, čemu su uvelike pomogli službeni crkveni krugovi. Gustoća spomenika je razmjerno velika i različite kvalitete, jer su njeni nosioci razni društveni slojevi, a nastajala je u različitim povijesnim i ekonomskim uvjetima. Fond je osobito bogat djelima iz baroknog, klasicističkog i novijeg razdoblja. Budući da je težište na ostvarenjima te stilske vrste, ona logično potiskuje udomaćenu drvenu arhitekturu, a drvo zauzima jedinu čvrstu poziciju u inventaru. Zidani spomenici stariji od XVIII. st. ili su barokizirani ili su posvema dotrajali dolaskom Turaka koji su uništili bogatu srednjovjekovnu baštinu na bjelovarskom području.

Umjetnička građa bjelovarskog područja još je i danas bogata i raznolika usprkos tome što je u minulim vjekovima nestalo mnogih spomenika, pa zaslužuje posebnu pažnju i daljnju temeljitu obradu.

RÉSUMÉ

L'article résume la thèse de S. Kožul intitulée «Les monuments de l'art ecclésiastique de la région de Bjelovar», soutenue en 1976 à la Faculté de théologie de Zagreb (746 pages dactylographiées), où l'auteur étudie les monuments de l'art sacré dans la région qui s'etend entre Glogovnica, Bilogora, Ilova et Moslovačka gora (ce qu'on appelle «la région de Bjelovar»).

On remarque deux facteurs importants ayant influencés l'architecture médiévale et, en particulier, développement de l'art sacré: les religieux (cisterciens etc.) et Etienne II Babonić (1227–1247), évêque de Zagreb, propagateurs du style gothique dans le nord de la Croatie. Avec l'arrivée des Turcs, les monuments de l'art sacré gothiques de cette région ont été en général détruits. Quelqu'uns sont restés conservés pour l'avenir parce qu'on leur avaient donné des traits baroques. Plus tard, le rôle des «Confins militaires» (Vojna Krajina), présents ici jusqu'à la fin du XIXe siècle, a était préponderant.

Pour la période précèdant l'arrivée des Turcs il faut noter l'église de sainte Anne près de Vrijeska, appartenant à l'ordre de Saint Paul (1412); la chapelle de Saint Martin à

Dubrava, mentionnée dans les documents historiques à partir de 1315; l'église de sainte Marie-Madeleine dont on suit l'histoire à partir de l'an 1232 et l'église de sainte Marie à Nova Rača avec une voûte en forme d'étoile ce que représente la modification des formes gothiques.

Après le départ des Turcs on commence à donner des traits baroques aux monuments du moyen âge; on édifie l'architecture et on commence à construire les nouvelles églises en bois. Il y a de très belles églises du style baroque, surtout de baroque tardif, comme par exemple l'église de sainte Thérèse à Bjelovar.

L'art sacré de la région de Bjelovar est encore aujourd'hui très riche et varié, malgré des circonstances historiques et des siècles passées, et on peut suivre son développement du gothique tardif aux réalisations du XXe siècle. Pour cela, elle mérite l'intérêt special qu'on lui porte de plus en plus.